



Alkuaikojen kansakoulu politiikan välineenä

Hannu Syväoja

Hilkka Laamanen: *Kenen koulu, sen kansa. Lehdistökeskustelu kansakoulun muodosta ja sisällöstä kansakouluasetuksesta piirijakoasetukseen (1866-1898)*. 240 s. Suomen Kouluhistoriallinen Seura, 2000.

Lauri Kempainen: *Sivistys on Suomen elinehto. Yrjö Sakari Yrjö-Koskisen kasvatusajattelu ja koulutuspolitiikka vuosina 1850-1882*. 360 s. Turun yliopiston julkaisuja, 2001. Sarja C osa 168.

Nykyajasta katsoen Suomen kansakoulu on muinaislaitos; tämän päivän peruskoululaiselle lähinnä isovanhempien koulu. Kuitenkin kansakoulu sivistä Suomen läpikotaisin Hangosta Utsjoelle. Sataprosenttisesti se ei toki tehtävässään onnistunut, mutta voidaan kysyä, missä oltaisiin, jos kansamme peruskoulutus olisi jäänyt kirkollisten rippi- ja kiertokoulujen varaan. Kaiken kaikkiaan: kansakoulu on ollut suurimpiä suomalaisessa kulttuurissa.

Kolmen vuosikymmenen peruskouluhumassa kansakoulu on jäänyt julkisessa keskustelussa vähälle huomiolle. Instituutio ansaitsisi uudelleen tutkitun ja kirjoitetun historiansa. Aimo Halilan perusteellinen ja sinänsä mainio teos (1949-50) ei ole kirjoitettu nykyajan näkökulmasta. Sitä paitsi se päättyi vuoteen 1939. Vaikka kasvatuksen historia näyttääkin akateemisissa tutkintovaatimuksissa joutuneen periferiaan, niin viime aikoina kiinnostus kansakoululaitokseen on vilkastunut. Sitä todistavat mm. Risto Rinteen ja Hannu Simolan tutkimukset. Parin viime vuoden aikana on tullut neljä kansakoulua käsittelevää tai sivuavaa väitöskirjaa (esim. Soili Tiimosen varhaista kansanopetusta ja Leevi Launosen kansa- ja peruskoulun eettistä kasvatusajattelua käsittelevät väitöskirjat).

Hilkka Laamanen on tutkinut sanomalehtien kansakoulua koskevat kirjoitukset kansakouluasetuksen antamisvuodesta 1866 piirijakoasetuksen säätämiseen 1898. Lehtien lukeminen numero numerolta on ollut suuritöistä, vaikkakin ko. aikakauden lehdet ovat varsin ohuita eikä ilmestymistiheyskään ollut kaikilla jokapäiväinen. Tuhansista kirjoituksista on uutettu esiin ne asiat, jotka tuntuivat kirjoittajia kiinnostaneen. Tietyissä rajoissa ankara painotarkastus salli kasvatus- ja kouluasioiden käsitteilyn. Keskeiseksi nousee koulutuspolitiikka. Kempaisen lähdeaineisto on kohteen luonteen vuoksi monitahoisempi, ehkä ei laajempi. Hänen tutkimuksensa kohdistuu Yrjö Sakari Yrjö-Koskisen (aatelointivuoteen 1882 saakka Georg Zacharias Forsman) sivistyspolitiikkaan. Käsitteenä 'sivistys' on vaikeasti hallittava, koska yleensä siihen on liitetty yhtä ja toista. Laamasen teos on lukijalle vaivattomammin omaksuttavissa kuin Kempaisen, jonka teos aukeaa helpoimmin toisille tutkijoille. Hakemistojen puuttumisen vuoksi se sopii huonosti käsikirjaksi. Teos vaatisi ainakin henkilöhakemiston eikä asiahakemistokaan olisi haitaksi.

Kansakoulu fennomaanien politiikan välineenä

Laamasen mukaan autonomian ajan kansakoulu on yleensä nähty yhtenäisen kansan johdonmukaisesti toteutettuna sivistysprojektina, Uno Cygnaeuksen viisaan suunnittelun erinomaisena tuloksena, eikä niinkään politiikan välikappaleena. Tosin mm. Halila on käsitellyt ohimenevästi siihen liittyntä politiikkaa. 1800-luvun kansakoulukeskustelu ilmensi päällisin puolin katsottuna koulun rakennetta, opetuksen sisältöä ja taloudellista resurssointia koskevia erimielisyyksiä. Sanomalehdistön tarkka analyysi paljastaa kuitenkin, että takana on intressiryhmien taistelu siitä, kenellä ja millä taholla olisi valta määrittää kansakunnan suurimman osan, rahvaan ts. maaseudun tavallisen kansan, käsityksiä, arvomaailmaa, elämänasenteita ja roolia yhteiskunnassa. Onnistuessaan muokkaamaan kansan asenteita haluamaansa suuntaan poliittisen ryhmittymän (puolueista nykymielessä ei tällöin vielä ollut) oli mahdollista saada henkinen yliote kansasta eli kirjan nimen mukaisesti sanottuna: "Kenen koulu, sen kansa." Ilkka Liikanen on fennomaanien pyrkimyksiä käsittelevässä väitöskirjassaan osoittanut, että tällainen oli mahdollista, koska



kansasta oli tullut poliittinen subjekti. Fennomaaneille oli tärkeää määritellä kansan tahto pelossa, että kypsytön kansa ryhtyisi siihen itse (kuten myöhemmin sitten kävikin). He olivat kansantribuuneja omaksi hyödykseen.

Vuoden 1866 kansakouluasetus syntyi liberaalisessa hengessä. Tosin Kempainen on oivaltanut, että Cygnaeus otti vaikutteita ei-liberaaliseltakin taholta. Cygnaeuksen ja kumppanit uskoivat yleissivistävän kansakoulun antavan perusvalmiudet, joiden avulla ihminen pystyisi kehittämään itseään kouluiän jälkeen ja ottamaan vastuun yhä laajenevista yhteiskunnallisista tehtävistä. Liberaalien eturivissä oli opettajia, osa papistosta ja kouluhallinnon virkamiehiä.

Fennomaanien kärkimies Yrjö Koskinen kuuluu Laamasellakin keskeisiin toimijoihin. Ryhmittymä kritisoi sitä, että koulu oli koko suuriruhtinaanmaassa samanlainen eikä se vastannut laadullisesti maaseudun tarpeita. Sitä paitsi sen oppimäärä oli heistä liian laaja. Opettajien seminaarikoulutuskin oli pitkä, mikä antoi perusteen korkeille palkkavaatimuksille. Ne ja "kultarahalla rakennetut palatsit" lisäsivät kunnan taloudellista rasitusta. Maaseudun veromaksajat olivat enimmältään talonpoikia. He olivat fennomaanien tukijoukko, joten 'puolueen' oli otettava huomioon heidän etunsa. Keinoksi tuli liberaalien suosiman "ylhäisemmän kansakoulun" vastustaminen ja ehdotus "alhaisemman kansakoulun" lanseeraamisesta. Se olisi kaksivuotinen ja kaikille pakollinen. Tämä linja piti 1877-78 valtiopäiviin asti, jolloin päätökseksi tuli, ettei vuoden 1866 asetusta ollut syytä muuttaa.

Kun kansan suurta enemmistöä varten olisi alempia kouluja, jäisivät vähälukuiset ylempät kansakoulut talonpoikaisliitin koulutusväyliksi. Siten fennomaaneille tulisi valistunut tukiverkosto. Näin taattaisiin säätyjärjestelmän jäänteiden jonkinasteinen jatkuvuus. Työväki ja maaseudun köyhä väestö yleensäkin ei vielä tässä vaiheessa tuntenut tarvitsevansa kansakoulua.

Fennomaanien tuli koulupolitiikassaan ottaa huomioon myös toinen tukisäätynsä: papisto. Kansakoulun perustajissa ja alkuaikojen tarkastajissa oli runsaasti pappeja, koska monet seurakuntapapit kokivat uuden koulumuodon työnsä helpottajaksi. Osa papistosta tunsikin saaneensa kilpailijan kansanopetuksen vainiolle. 1880-luvun lehtidebatissa tämä ryhmä purki katkeruuttaan mm. kansakoulunopettajia vähättelemällä. Huomauteltiin näiden vieraiden kielten taidon puutteesta ja etenkin heikosta teologisesta valmiudesta uskonnonopetukseen. Vihaiset papit katsoivat kaksivuotisen alemman kansakoulun riittävän paitsi maaseudun rahvaalle myös seminaarissa koulutetuille opettajille. Perinteisen alkuopetuksisäältönsä vuoksi se pysyisi lähempänä kirkkoa kuin liberaalishenkinen kansakoulu. Virkansa menettämisen pelossa näistä monet asettuivatkin suppeamman kansanopetuksen kannattajiksi. Koska oppivelvollisuutta ei ollut, oli viran pysyminen kiinni siitä lähettivätkö vanhemmat lapsiaan kouluun. Vaikuttamalla maaseutuväestöön fennomaaneilla oli suuri mahdollisuus 'kysynnän' vähentämiseen.

Laamasen mukaan Koskisen ja fennomaanien suurin mielenkiinto kohdistui suomenkielisten oppikoulujen perustamiseen, joten kansakoulu jäi toisarvoiseen asemaan. Valtiopäivillä hän jarrutti johdonmukaisesti olemassa olevalle kansakoululaitokselle anottujen varojen myöntämistä.

Alemman kansakoulun hankkeen kaaduttua kirkko alkoi kehittää perinteistä kiertokoulujärjestelmänsä, joka 1900-luvulle tultaessa olikin vielä tasaveroisen kilpailija kansakoululle. Yrjö Koskinen asettui kiertokoulujen puoltajaksi, sillä häntä huolestutti maallisen alkuopetuksen järjestämättömyys; cygnaeuslainen kansakoulu jätti alkuopetuksen sattumanvaraiseksi. Cygnaeus luotti idealistisesti kotien hoitavan lukutaidon opetuksen ("äidin polvi on lapsen ensimmäinen koulupöytä"), mutta realistisesti asioihin suhtautuva Koskinen tiesi, että läheskään kaikki kodit eivät siihen pystyneet, koska kansakouluissa oli pakko antaa runsaasti lukemisen 'tukiopetusta'. Asia kohentui vasta itsenäisyyden alkuaikana oppivelvollisuuslain myötä.

1890-luvulla kuumaksi kysymykseksi nousi ylempien koulujen perustamispakko. Se johtikin 1898 annettuun piirijakoasetukseen. Venäläistämisen kiristessä syventävä kansansivistys alettiin fennomaanileiriä myöten kokea vastarinnan keinoksi. Kansakoulun käymisellä alkoi olla arvoa etenkin poliittisten oikeuksien laajentuessa ja jatko-opintomahdollisuuksien lisääntyessä. Myös taloudellisen tilanteen kohentuminen lisäsi uusien kansakoulujen



Kansakoulu ei tasa-arvoistanut


Laamasen analyysi Yrjö Koskisen 'kansakoulunvastaisuudesta' saa tämän fennomaanijohtajan näyttämään jossain määrin mustalta taantumukselta; sellaisena hänet näki kyllä Cygnaeuskin. Päinvastainen mielikuva nouse Lauri Kemppisen kirjasta. Yleensä tutkimuksen kohteeksi valittu henkilö herättää tutkijan sympatiat tai ainakin ymmärtämyksen. Yrjö Koskinen esittäytyy snellmanilaislähtöisenä suomalaisen sivistyksen esitaistelijana. Kemppinen luonnehtii Koskisen sekä pedagogiseksi että talouspoliittiseksi realistiksi. Suomen historian eksperttinä Koskinen oli vakuuttunut siitä, että kovat ajat olivat kasvattaneet suomalaisia itseluottamukseen. Suotuisimmissa oloissa he olisivat jo 1800-luvun loppupuolella kehittyneet pitkälle. Kansaa lähellä seuranneena hän tiesi mitä se lähinnä koulutukselta odotti ja millainen aktuaalinen valmius sillä oli perinteistä kirkollista opetusta korkeamman tiedon omaksumiseen. Sitä paitsi hän luotti innokkaasti ajamansa kansansivistystyön vaikutukseen. Sivistyksen merkityksen hän ymmärsi samoin kuin Snellman ja Cygnaeus. Sivistynyt ihminen näkee oman asemansa yhteiskunnassa ja voi tehdä oman kutsumuksensa mukaisesti omalla paikallaan. Snellman puhui tässä kohden kansallishengen elähdyttämästä toiminnasta. Kemppinen toteaa Koskisenkin nähneen sivistymisen uskonnollisen heräämisen luontoisena tapahtumisena. Näin ollen sivistyminen oli myös hitaasti etenevä prosessi. Mielestäni syy Koskisen ajatukseen lyhyen alkukoulutuksen riittävydestä oli myös se, että siinä ehdittäisiin hankkia elinikäiselle oppimiselle välttämätön lukutaito. Sen pitäisi olla ymmärtävää lukutaitoa. Nuoruudenkirjoituksissaan Koskinen arvosteli kehräävän äidin johdolla tapahtuvaa mekaanista lukemaan oppimista ja huomautti, että suomenkielinenkin teksti jää talonpojalle käsittämättömäksi taustatietojen puutteen vuoksi. Jääkin aprikoimaan, missä määrin hän keski-ässä suosimansa alempi kansakoulu pystyisi luku- ja kirjoitusopetuksen lisäksi näitä antamaan. Nähtävästi ihminen on nuoruudessaan tekemisissä vähempien kontekstien kanssa kuin vanhempana, joten hän voi uskoa hyvien asioiden maksimaalisen toteutumisen mahdollisuuteen.

Autonomian aikana arveltiin, että nopeuttamalla säätykiertoa koulutus saattoi tehdä "puoliherroja". Ne olivat etupäässä oppikoulunkäyntinsä keskeyttäneitä, joiden suurin ylpeydenaihe oli Koskisen kauhuksi ylleileminen hankitulla - usein vielä puutteellisella - ruotsin kielen taidolla. Vastoin maalaisväestön koulunvastaisia lausahduksia kansakoulu ei näin vaikuttaisi. Fennomaanien ideologiaan sopivat yksittäiset nousut vaatimattomista elämänoloista koulutettuun eliittiin, mutta ei suuri ryntäys joka veisi maan anarkiaan. Nykyinen koulutuksellisen tasa-arvon vaatimus olisi Kemppisen mukaan ollut Koskiselle käsittämätön. Tasa-arvo oli taattava silloisessa koulujärjestelmässä. Maan varat eivät sallineet kovin nopeata kansan koulutuksen laajentamista. Talonpojan uskollinen pysyminen paikallaan tuntuu olleen suomalaisen koulutuspolitiikan tukikohtia vielä itsenäisen Suomen alkuaikoinakin. Vasta maatalouden omavaraistuminen ja suuri muuttoliike muuttivat koulutuspolitiikkaa 'kaupunkimaisiin' ammatteihin tähtääväksi. Kemppisen mukaan Koskinen näki ne vaikeudet, jotka vuosikymmeniä myöhemmin kohtasivat kouluttamattomia suomalaisia siirtolaisia merentakaisissa maissa.


Keisarin aika nykylukijalle tutummaksi

Keisarin aika kansakouluineen, poliittisine ryhmittymineen ynnä muineen on useimmalle nykylukijalle siksi outo, että taustan laaja valaiseminen on tarpeen. Tässä suhteessa esiteltävät väitöskirjat ovat erilaisia. Laamasella esitys on yhdistetty kiinteästi itse tutkimustehtävään: Kemppinen joutuu lähtemään eri tahoilta: Koskisen kotiolut ja perhesuhteet, historiankäsitys, sivistyksen määrittely ym. Eriytymättömän ajan kulttuurivaikuttajien tavoin Koskinenkin suuntautui moniaalle. Ansiokasta on Koskisen kaunokirjallisenkin tuotannon mukaan ottaminen hänen sivistyspolitiikkansa valaisemiseksi. Kemppisen laajasti lainehtiva, vitkainen esitys tuo mielen monia episodeja ja spekulatiivisia osia sisältävän suurromaanin. Laamasen napakkaa kerrontaa voisi verrata vaikkapa kiinteään novelliin. Kielikuvilla luonnehtien toinen on verikkaasti lainehtiva, poukamia ja sivuhaaroja muodosteleva joki ja toinen vilppaasti etenevä virta.






Molempien väitöskirjojen kielellinen ilmaisu on hyvää ja melko virheetöntäkin. Kemppinen tosin käyttää puhekielessä tavallista monikkumuotoa "kummatkin" (pro: kumpikin, molemmat) viitatessaan kahteen yksilöön. Ilmaisua "rahvas ja talonpojat" on ongelmallinen, koska erotukseksi herrasväestä talonpojatkin luettiin yleensä rahvaaseen. Mielestäni fraktuuratekstin v-kirjainta ei pitäisi nykyajan antikvaladelmassa merkitä 'kaksoisveellä', sillä sellaiseksi sitä ei ollut tarkoitettu (vaikka se - ainakin antiikkiliikkeiden kilvissä - antaa vanhahtavan vaikutelman).



Kumpikin teos tuo oivan lisän, klingeläisittäin sanottuna, keisarin ajan sivistys- ja kansakoulutuskimukseen. Yrjö Koskista ei ole yleensä luettu ensi luokan suurmiehiin. Asemansa hän on jossain määrin pitänyt, mitä osoittaa mm. hänen elämäntyönsä vaalinta Hämeenkyrössä. Näyttää kuitenkin siltä, ettei hänen kansallinen merkittävätytensä ole neliapilan - Lönnrot, Runeberg, Snellman ja Topelius - tasoa. Varsinkin elämänsä loppukautena piintynyt fennomaani oli jäämässä junasta. Esimerkiksi nuorena skribenttina hän ihaili Yhdysvaltain naisivistystä; vanhana senaattorina hän ei puoltanut tyttökoulujen valtionavustuksia!



Kirjoittaja on tamperelainen filosofian tohtori, joka on toiminut kansakoulun- ja peruskoulunopettajana 1959-93.

